

Ковальчук О.О.

Українське історичне джерелознавство доби романтизму /

Відп. ред. П.С.Сохань. – К.: Ін-т української археографії та джерелознавства ім. М.С.Грушевського НАН України, 2011. – 323 с.

Культурні епохи посідають поважне місце в історії науки, особливо на теренах гуманітарних та суспільних дисциплін. Із цієї перспективи доба романтизму становить неабияку цікавість, оскільки саме вона відіграла виключну роль у формації класичної науки, зокрема фахових стандартів і канонів традиційного історієписання. У широкому сенсі романтизм розглядають як ідеалістичний та ірраціональний поворот у соціогуманітаристиці, що спричинився до поширення інтуїтивного способу мислення.

Така культурна й інтелектуальна природа романтизму на рівні джерелознавства продукує засадну суперечливість між логіко-аналітичними, раціональними процедурами критики джерел, які апріорно закладені до базових методик, та інтуїтивними взірцями мислення. Тим паче, що останні зорієнтовані на ідеалізацію, емпатію й апологію почувань, піднесення ролі просторово-часового колориту, домінування та самоцінності сюжетної канви викладу, врешті-решт представлення читацькій публіці Іншої, відмінної від Своеї, суб'єктивності на авансцені минувшини. Відтак демаркація між «своїм» та «чужим» текстом у романтичному історичному письмі вкрай розмита, позаяк панує суцільне «оживлення минулого» – стилізація, котра тотально переноситься й на історичні джерела.

Отож проблема представлення джерел у рецепції adeptів та прибічників інтуїтивно-ірраціонального способу мислення пролягає наскрізним рефреном у тексті досить цікавої монографії Оксани Ковальчук. Передусім, авторка здійснює факторний аналіз доби романтизму в контексті становлення українського джерелознавства, зокрема означає її побутування 1820–1860-ми рр. Утім, у «знятому» вигляді романтизм циркулює на обширах української історіографії протягом усього XIX ст., а його настанови ще тривалий час відіграють помітну роль у дослідницьких практиках. Вочевидь, у цьому випадку маємо справу з сегментацією інтелектуального простору, що творить строкату палітру із включень, фрагментів, шарів відмінних культурних епох.

Виняткове значення дослідниці відводить змінам термінологічних означень джерел (артефакти, пам'ятки, старожитності, документи), які простежуються у культурній і політичній свідомості XVIII – першої половини XIX ст. Наприклад, вона звертає увагу на трансформації урядових, соціальних та культурних практик, в яких побутують ті чи інші джерела, зокрема в контексті творення різноманітних «образів влади» і т.п.

Таким чином, О.Ковальчук істотно розширює провідні контексти дослідження, позаяк формулює джерелознавчу проблематику у сенсі сприйняття романтизму у соціо- та етнокультурному середовищі імперії Романових, зокрема на просторі підросійської України. Виглядає, що багатоманітні наслідки такої рецепції спричинилися не тільки до засвоєння західних епістемологічних взірців, а й зумовили трансформацію тодішніх уявлень про видовий склад, методику й процедури опрацювання джерел, врешті-решт про саму інтелектуальну і

почасти навіть культурну природу історичного джерела. Згадаємо, приміром, що поняття «джерело» ввійшло до наукового обігу як вислід змагання двох культурних епох – просвітництва та романтизму.

Зауважимо, що дослідниця акцентує увагу й на дисциплінарній інституціоналізації на ниві етнографії, фольклористики, археології, географії, словесності, котра прискорила диференціацію й нюансування тогочасних уявлень про пам'ятки, старожитності і документи. Відтак абстрактна «предметність» артефактів, властива раціонально-просвітницькому історієписанню, поступається конкретності та навіть індивідуальності, особливі й неповторності, себто прикметам, які притаманні романтичному світобаченню!

Утім, на цьому місці логічно постають питання про походження романтичної «конкретності» та «фактурності»? Якою мірою ці характеристики джерел породжені «грою» романтичної уяви щодо представлення розмаїтих виявів дії масового, колективного героя (багатство сюжетних ліній, стилізацій), а якою – продиктовані утилітарними проблемами розширення фактографічного підмурку історичних студій?!

Загалом О.Ковальчук пропонує розробку цих питань із перспективи міфологічних епістем, що витворюють культурну конфігурацію світу романтичного історієписання. Водночас вона прагне зіставити парадигматичні взірці романтизму та просвітництва і позитивізму як спадкоємця останнього в контексті тих чи інших практик, пов'язаних зі становленням джерелознавства.

Відзначимо, що у системі романтичного світогляду історичний міф сполучається з ідеєю фальсифікату як «ідеального» джерела, скроєного, точніше, сконструйованого для того, щоб якнайкраще передати відчуття, духовний стан, просторово-часову ритміку певної епохи. Недаремно історики-романтики часто-густо представляють можливу минувшину у статусі дійсної! Наведені сюжети досить добре ілюструють колізії між інтуїтивними та раціональними складовими в романтичній історіографії.

Однак, низка проблем залишилася на маргінесі монографії, переважно скерованої на створення цілісного образу дослідницьких практик у царині джерелознавства за культурної доби романтизму. Тим більше, що локальність, фрагментарність, специфічність, ба навіть унікальність світобачення інтелектуала-романтика потребують дещо інших інструментів, аніж аналіз вихідних концептів та ідей. Мабуть, дошукуватися можливих «відповідей» із перспективи дійових осіб українського історієписання та їхніх дослідницьких практик варто на полі стильових сполучень, ідеалу (чи ідеалів!) науковості тодішніх романтиків.

Цікавим спостереженням дослідниці є теза про те, що в добу романтизму розпочинається диференціація філологічної (текстологічної) критики й герменевтики, себто проглядається виразна демаркація між установами достовірності джерела та його інтерпретацією, потрактуванням, урешті-решт розумінням!

Зазначимо, що О.Ковальчук пов'язує ці перетворення з кардинальним розширенням предметної області застосування герменевтичного методу, який із сфери текстів поширюється на царину пам'яток та старожитностей. Скажімо,

авторка порушує проблему розуміння «герменевтичної природи» пам'яток у текстах М.Максимовича, М.Костомарова та ін.

Та романтичне світосприйняття зосереджується не тільки на розмаїтті предметних значень пам'яток, а й продукує таку різючу багатоманітність смислів з обсягу фактографічних відомостей, яку годі досягнути, спираючись виключно на раціонально-логічне підсоння. Тому відома опозиція зовнішнє/внутрішнє побутує не тільки в романтичному історичному письмі, а й з перспективи культурного, психологічного, етнографічного осягнення пам'яток і старожитностей. Урешті-решт, романтичні інтенції виявляють варіативність цілої низки історичних джерел, наприклад, історичних пісень.

Показовою у цьому сенсі є «мовна програма» романтизму, зорієнтована на інтуїтивне проникнення до сутності народного/національного духу крізь осягнення «живих решток» – етнографічних пам'яток із декодуванням відповідних образів і символів, яка мала увінчатися творенням відповідних мірил вартості (морально-етичних, мистецько-естетичних, релігійно-містичних та ін.). Так чи інакше, «мовні» практики романтиків охоплюють не тільки етнографію, фольклор, географію, а й практично всі письмові джерела. Відтак означені дослідницькі устремління представників українського романтичного історієписання доволі своєрідно переломлюються в їхніх текстах.

Власне, розподіл джерел на «живі» (пам'ятки народної словесності) та «мертві» (речові) залишки минулого яскраво відображає самотні риси романтичного стилю мислення. Отож, попри сюжетне розмаїття монографії, досить часто постає проблема ціннісного маркування різноманітних джерел, яка відіграє важливу і навіть виключну роль у дослідницьких практиках романтиків, оскільки досить часто спричиняє конфлікт між інтуїтивними та раціональними настановами.

Зрештою, монографія О.Ковальчук вигідно вирізняється не тільки окресленими сюжетами і проблемами, а й продукує багатоманітні асоціації й аналогії, містить різні спостереження та коментарі, котрі будуть цікаві багатьом історикам. З-поміж недоліків цієї студії, на превеликий жаль, упадають в око численні перекручення та помилки у науковому апараті. Утім, найважливішим досягненням авторки є цікава спроба вписати історію та теорію українського джерелознавства в контекст знакових культурних епох XVIII–XIX ст., зокрема представити його формування в межах романтичної доби. На нашу думку, такий підхід є досить перспективним та багатообіцяючим на ниві вивчення дисциплінарної історії української науки.

О.В.Ясь (Київ)